

TEKSTISEMINAR FRIEDEBERT TUGLASE ROMAANIST „FELIX ORMUSSON”

Viimasel aastakümnel on Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus korraldanud mõneaastase vahega ühetekstiseminare. Seminaride eesmärgiks on uurida süvenenumalt ühte eesti moodsa kirjanduse tüviteksti ja avaldada ettekannete põhjal artiklikogumik. 2009. aasta 13.–14. novembril Eesti Kirjanike Liidu Käsmu loomemajas toimunud tekstiseminari teemaks oli Friedebert Tuglase 1915. aastal ilmunud romaan „Felix Ormusson” (edaspidi „FO”), mida peetakse nii Tuglase ilukirjandusliku loomingu üheks tippteoseks kui ka Noor-Eesti esteetiliste püüdluste kulminatsiooniks ja sünteesiks laiemalt.

Seminari ettekandeid oli kokku kaksteist, kuid igale ettekandele järgnes ka tuline diskussioon – nende ühetekstiseminaride kõige põnevam osa.

Tiit Hennoste (TÜ) keskendus oma ettekandes „Felix Ormusson, „Felix Ormusson” ja kirjandusvool” Ormussonile kui kirjaniku representatsioonile ja romaanile „FO” kui loominguteoreetilisele arutlusele. Selles kontekstis püüdis Hennoste kirjeldada Ormussoni tunnetusprotsessi, mis esineja arvates koosneb viiest faasist. Alguses on mingi reaalne maailmapilt, millele järgneb emotsioonide faas, siis nende üle mõtisklemine ehk abstraktsioonide tasand, mis jõuab järgmises faasis viideteni mingitele teistele tekstidele ja lõpuks tagasi reaalsusse. Selline tunnetusprotsess või -ring tuleb esile igal pool, kuigi mitte alati nii täielikult. Kokkuvõtteks väitis Hennoste, et Ormussoni võib vaadelda tajuautomaatismi näitena ja pakkus tegelaskuju interpreteerimiseks välja kaks mõistet: 1. Ormusson kui ecolik postmodernne inimene; 2. Ormusson kui imiteerija.

Kaia Sisask (TLÜ) väitis oma ettekandes „F. Tuglase dekadentsidiskursi

kihistusi „Felix Ormussonis”, et sellesse romaanis on tugevalt sisse kirjutatud prantsuse dekadentlik kultuur. „FO” konstrueerib dekadentlikku mütoloogiat kui üht võimalikku maailma teiste hulgas, millel on suhteline tõeväärtus ja mida võetakse mänguna (ühtaegu tõsiselt ja ebatõsiselt). Hoor ja Neitsi on ühe ning sama mütoloogia teineteist täiendavad, vastandumise printsiibil loodud tegelased. Dekadentlik konstruktsioon vastandub „hallile” tähendusega reaalsusele. Kuigi üks konstruktsioon on Tuglase silmis vabalt vahetatav teise vastu, määrab nende väärtuse pakutav elutunde intensiivsus – ainus võimalus eksistentsiaalsest ängist pääseda. „FO” sisaldab samu dekadentlike hoiakuid, mis ilmnevad kogu Tuglase ülejäänud loomingus. Terve Noor-Eesti ringkonna viib prantsuse dekadentliku kultuuriga eksperimenteerimine teistsuguse tunnetuseni, mille üks väljundeid on subjekti killustumine, kuid teisalt tolerantsi suurenemine. Selle tunnetuse hinnaks on aga eksistentsiaalne äng.

Ulrike Plathi (UTKK) ettekanne „Lastetus ja dekadents” algas oponeeringuga Hennoste ettekandele. Ormusson üllatub ise ja üllatab lugejaid. Plath pööras tähelepanu ühele näitele alapeatükist 76, mis kujutab kassipoea söövat last. Et Plathi arvates puuduvad sellel pildil otsesed eeskujud mütoloogias, kunstis või kirjanduses, otsis ta seletusvõimalusi romaanis struktuurist ja motiividest, nagu „Eeva-laps”, „unenägu-nägemus” ning „lastetus”. Kust need motiivid pärinevad? Mis juhtub nende motiivide tihendamisel? Oluline on ka taust: Tuglase enda lastetus, sh Tuglas kui rändaja, kelle jaoks kogu see perekondlik elu, mida romaanis esindas Helene ja Johannese abielu, tähistas midagi aru-

saamatut ja võõrast. XVIII sajandil räägiti palju lastetusest, XIX sajandil ja XX sajandi algul aga enam mitte, iseäranis veel meeste perspektiivist. Plat- hi arvates puudutab Tuglas selles lühikeses stseenis teemat, millest on hakatud rohkem rääkima alles viimasel ajal.

Maarja Vaino (A. H. Tammsaare muuseum) rääkis oma ettekandes „Multiplitseerit Ormusson” Tuglase mängust oma identiteediga ja selle seostest „Felix Ormussoniga”, samuti Ormussoni kujutamises teiste autorite kirjutistes. Vaino viitas nii Tammsaare „FO” arvustusele, mis jätkas Tuglase müstifikatsiooni, kui ka Ormussonile kui Tuglase ühele paljudest pagulusaegsetest kunstniku varjunimedest. Väidetavalt ajas Ormusson siirdeid eelkõige Tuglase enda loomingus, kuid Tuglase omamütoloogiat kasutasid ka teised, näiteks August Gailit, kes seostas „Felix Ormussoni” ja oma romaani „Muinasmaa” kirjutises „Felix Ormusson ja Bruno Erms”.

Mirjam Hinrikuse (UTKK) ettekanne „F. Tuglase „Felix Ormussoni” retseptioonist A. H. Tammsaare loomingus” lähtus eeldusest, et Tammsaare ja Tuglase loomingu vahel võib märgata selgeid kokkupuutepunkte. Veelgi enam, „FO” on omamoodi võti Tammsaare loomingus esile tulevate modernsuse diskursside avamisel. Seda kinnitab ka nii Tammsaare retsensioon Tuglase romaanile, mis on esitatud müstifikatsioonina („Felix Ormussoni kiri Pariisist Friedebert Tuglasele”, 1915) kui ka selle teksti eeltöö, märkmed ja allakriipsutused Tammsaare raamatukokku kuuluva „FO” lehekülgede servadel. Mõlemad Tammsaare tõlgendused viitavad siinkirjutaja meelest sellele, et Tammsaare arvates oli Tuglas „FO” kaudu suutnud väljendada midagi sellist, mida Tammsaare oli ka ise juba osaliselt öelnud või oleks oskuse korral tahtnud öelda.

Tiina Kirss (TÜ) väitis ettekandes „Südamesugulusest ja siirusest: *Journal intime* ja Felix Ormussoni sugukond”, et selle romaani puhul on tegemist kunstnikuks saada soovija päevikuromaaniga. Et tegemist on fragmentaarse vormiga, võib loobuda nii isiku- kui ka arenguloost. Mõlemad aspektid kustutabki Ormusson kui kirjutaja oma päevikus maha, kuid see taust tuleb kogu aeg uuesti esile.

Päevikuromaanist võib rääkida juba alates Goethe Wertherist. Kuid 1880. aastatel tekib tõeline päevikute kirjutamise ja publitseerimise buum. Iseäranis suure menu osaliseks saab Genfis elava õpetlase Henri-Frederic Amieli päevik nn *journal intime*, mida ta kirjutas 43 aastat järjest kokku 16 900 lehekülge. See päevik ilmus prantsuse keeles aastail 1882–1884 ja enne Esimest maailmasõda 14 kordustrukis. Huvi selle žanri vastu on seostatud kasvava huviga psühholoogia ja psühhopatoloogia vastu. Kirss küsis, kas „Felix Ormussoni” kirjutades jälgis Tuglas selle *journal intime*’i menu lainet ja üritas Eestisse istutada uut taime? Kas mõtles ta võimaliku lugeja ja tema maitse kujundamise peale? Eesti kontekstis oli see žanr uus nähtus. „FO-s” on mitmeid viiteid ka teistele päevikurjutajatele. Ormusson üritab oma päritolu maha kustutada ja asendada see teiste päevikupidajate suguvõsaga, kuid jääb rippuma kahe registri vahele. „Millise lõhes- tatud siirusega on siinkohal tegemist?” küsis Kirss lõpetuseks.

Virve Sarapik (EKM) andis oma ettekandes „Pilt ja olemine, ehk kujutavkunsti ühest dimensioonist” lühiülevaate erinevatest võimalustest esitada fiktsionaalset ruumi tekstina ja kesken- dus seejärel ühele fiktsiooniruumi loomise võimalusele – pildile kui tegevuskeskkonna osale „FO-s”. Sarapik tõdes, et piltkunsti ja kunstialaste töökspidamiste osakaalule selle teksti teema- tikas ja narratiivses struktuuris viitavad

nii raamistatud vaated aknast ja uksest kui ka kaudsemad seosed teksti praegusaegsete kunstikonventsioonide ning kirjutamistavade vahel.

Kadri Tüür (TÜ) väitis oma ettekandes „Konn keset idüllil: keskkonnakujutus „Felix Ormussonis””, et selles romaanis on tehtud kirjutajapoolseid teadlikke pingutusi maastiku eristamiseks kehalisusega otsesemalt seotud ümbrusest, kuid hoolimata sellest tor-kavad keset visuaalset idüllil sattunud kehalised „konnad” eriliselt silma. Tüür võrdles minajutustaja nägemismeelel põhinevaid keskkonnakirjeldusi teistel tajuaiustingutel (kuulmisel, haistmisel jne) põhinevate andmetega tema füüsilisest ümbrusest ja jõudis järeldusele, et võib märgata teatavaid süstemaatilisi lahknevusi estetiseeritud visuaalia ja talupoegliku tajuilma vahel. Ormusson on üsna võimekas orienteeruma talle suhteliselt võõra maakoha külamaastikus, samuti leidub romaanis palju minategelase füüsiliste aistingute äramärkimisi (soe, higine, värinad jne). Neist seikadest võib järeldada, et ümbruse kehaline tunnetamine moodustab teose koes ühe olulise kihistuse. Sellelt pinnalt on võimalik anda veel üks tõlgendus ka romaani keskselle sümbolloomale, puuhobusele: kunsti ja elu vastandamise katse osutub naeruväärseks.

Piret Kruuspere (UTKK) käsitles oma ettekandes „Mati Undi lavastus „Helene, Marion ja Felix” (1990) „FO” lavaversiooni, milles on lisaks „FO-le” kasutatud löike Tuglase mälestustest ning novellidest „Kangastus” ja „Unede kuristik”. Kruuspere analüüs keskendus lavastuse suhtele Tuglase romaaniga, lavastuse seostele eesti klassika teatritõlgenduste ja Mati Undi lavastajaloominguga ning lavastuse vastuvõtule kriitikas.

Katrin Puik (TÜ) uuris oma ettekandes „Irooniast „Felix Ormussonis””, milistes tähendustes ja seostes ironia

mõiste Tuglase kasutuses esineb. Samuti pööras ta tähelepanu romaanis raamivale F. Tuglase kirjale, mis on adresseeritud tema enda raamatu peategelasele Ormussonile. Selle kirjaga loobki Tuglas eneseteadliku kõrvaltvaatajapilgu, mis muudab suhteliseks iga sugused hinnangualused ja üritab suunata lugeja tõlgendust. Kui lugeja võtab pakutud tõlgenduse omaks, asetab ta end automaatselt moraalselt kõrgemale positsioonile ja kukub tõlgenduslikku lõksu.

Jaan Undusk (UTKK) väitis oma ettekandes „Panteism ja võimetus fikseerida objekti”, et „FO” on panteistliku loodustunde/kultuurisuhte üks paremaid väljendusi Tuglase loomingus. Selle tuumaks on panteisti (Ormussoni) kokkupuude luterliku maailma tegelastega. Inimlike armusuhete ümber askeldamine jääb vaid kontrastiks suurele ja kõikevõitvale panteistlikule armastusele – arusaamale, et jumal on lahustunud kogu looduses. Ormusson ei erista personaalseid objekte. Ta ihaldab naist kui panteistliku substantsi ühte kehasust ja seetõttu ei teki tal õiget personaalset suhet ei Marioni ega Helenega. Seega ei satu matsi rolli üksnes taluiniimesed, vaid ka Helene ja Marion. Nad kuuluvad kristlik-personaalsete inimsuhete maailma, kuid Ormusson igatseb „eemale matsist ja tema jumalast” ja peab ülimaks joobumust kogu loodusest. Ormusson, argiaskelduste keskel saamatu ja lõpuks ka nurjuv tegelane, meenutab meile ühtlasi, et maailm on midagi enam kui igapäevased inimlikud kohustused ja kiindumused.

Rein Undusk (UTKK) väitis ettekandes „Sõna alistumine nägemuse ees: märkusi Ormussoni visiooni lembuse teemal”, et romaanile sünnidaatumi poolest lähedalseisvaid teoseid liidab ühe motiivina verbaalse kommunikatsiooni võimetus või selle äärmine raskendatus. „Popis ja Huhuus” on verbaalne suhtlemine välistatud peatege-

laste (koera ja ahvi) natuuri tõttu. Novellis „Maailma lõpus” tingib seda peategelasest nooruki kohtumine n-ö ilmavälise ja keeletu hiigelneitsiga, „Taevastes ratsanikes” on põhjuseks Bova lingvistiline, aga ka sotsiaalne keeleoskamatus. „FO-s” ei esine ühtegi neist suhtlemistakistustest (Ormusson viibib kodumaal, teda ümbritsevad tema emakeelt kõnelevad inimesed, ta ei kannata nälja all, liiati reflekteerib ta enda üle pidevalt kirjalikus, s.o päevikuvormis), kuid sellest hoolimata on tähelepanuväärne, et reaalsuse märgid osutuvad Ormussoni jaoks peaaegu niisama meelevaldseteks ärritajateks, nagu on Popi aistitav meeltemaailm. Nagu Popi, kes näeb und, mis osutub

tegelikkuseks, ahviks muutunud peremehest, või Bova, kes kägistab magava peremehe ja näeb hiljem und, mis osutub samuti reaalsuseks, teda ennast kägistavast ahvist, näib Ormusson jõudvat asjade tegeliku tuumani pigem oma *day-dream*’ides ja unedes kui verbaalse sõnakasutuse teel. Ühe seletuse sellisele maailmakäsitusele annab Tuglas n-ö kuradi apoloogia näol novellis „Poeet ja idioot”, mis oli mingil ajahetkel kavandatud kirjanikul „FO” ühe osana: härra Ormusson ärkab veel kord, sedakorda tegelasena, kes tunneb Suure Hauakae- vaja sõrmes ära omaenda sõrmuse, millel kujutatud luike sülelevat Ledat.

MIRJAM HINRIKUS